

Jemielity, Witold

Sprawozdanie z wizytacji szkół dyrekcji łomżyńskiej w 1872 r.

"Studia Łomżyńskie", 8, 1997, s. [25]-34

Zdigitalizowano w ramach projektu pn. Budowa platformy "Podlaskie Czasopisma Regionalne", dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (umowa SONB/SP/465121/2020).

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Udostępniono do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WITOLD JEMIELITY (Łomża)

Sprawozdanie z wizytacji szkół dyrekcji łomżyńskiej w 1872 r.

Na początku 1872 r. dyrektor Zacharow zwizytował 77 szkół w dyrekcji łomżyńskiej. Odwiedził dwie szkoły rosyjskie, dziesięć kantoratów, jedną szkołę ewangelicką, pięćdziesiąt trzy szkoły katolickie, w tym: jedną w powiecie kolneńskim, 4 w pow. łomżyńskim, 3 w pow. makowskim, 10 w pow. mazowieckim, 1 w pow. ostrołęckim, 2 w pow. ostrowskim, 20 w pow. pułtuskim i 12 w pow. szczuczyńskim, ponadto 7 szkoły żydowskie i 4 szkoły żeńskie. W sprawozdaniu dyrektor używał tradycyjnych nazw według wyznania. Dopiero w 1875 r. zamiast nazw wyznania katolickiego i prawosławnego wprowadzono określenia: szkoła wiejska, szkoła gminna i szkoła miejska. Ewangelickie kantoraty (szkoły przy świątyniach o charakterze religijnym) i szkoły żydowskie pozostały przy dawnych nazwach.

W Królestwie Polskim naczelną władzą szkolną była Komisja Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W 1840 r. utworzono Warszawski Okręg Naukowy na wzór podobnego w Cesarstwie. W 1862 r. reformy Wielopolskiego ujawniły się w oświacie nawiązaniem do ducha polskiego; przywrócono dawną nazwę władz szkolnych. Po powstaniu styczniowym ponownie zlikwidowano Komisję Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a jej miejsce zajął Warszawski Okręg Naukowy poddany bezpośrednio Ministerstwu Oświaty w Petersburgu. W Królestwie Polskim utworzono dziesięć dyrekcji naukowych, czyli po jednej w każdej guberni.

Na rok przed wspomnianą wizytacją, w Warszawskim Okręgu Naukowym ogłoszono nowy plan zajęć tygodniowych dla szkół początkowych o jednym nauczycielu.

Tabela 1. Plan zajęć w 1871 r.

I grupa	II grupa	III grupa	IV grupa
Poniedziałek			
8-8 ^{3/4} czytanie i pisanie	8-9 sprawdzanie zadań	8-9 czyt. w jęz. ojcz.	8-9 pisanie po rosyjsku
9-9 ^{1/2} religia	9-9 ^{1/2} religia	9-10 sprawdzanie zadań	9-10 sprawdzanie zadań
11-11 ^{1/2} liczenie	11 ^{1/2} -12 ^{1/2} rysunki	11 ^{1/2} -12 ^{1/2} arytmetyka	11 ^{1/2} -12 ^{1/2} rysunki 12 ^{1/2} -1 ^{1/2} czyt. po rosyj.
Wtorek			
8-8 ^{3/4} liczenie	8-9 kaligrafia	8-9 rosyjski	8-9 czyt. w jęz. ojczyst.
9-9 ^{1/2} rysunki	9-10 arytmetyka	9-10 religia	9-10 religia
11-11 ^{1/2} czytanie i pisanie	11 ^{1/2} -12 ^{1/2} czytanie po rosyjsku	11 ^{1/2} -12 ^{1/2} pisanie po rosyjsku 12 ^{1/2} -1 ^{1/2} rysunki	11 ^{1/2} -12 ^{1/2} rosyjski 12 ^{1/2} -1 ^{1/2} arytmetyka
Środa			
8-8 ^{3/4} czytanie i pisanie	8-9 rosyjski	8-9 czyt. w jęz. ojcz.	8-9 kaligrafia
9-9 ^{1/2} religia	9-9 ^{1/2} religia 11 ^{1/2} -12 ^{1/2} czytanie w języku ojczystym	9-10 kaligrafia 11 ^{1/2} -12 ^{1/2} czytanie po rosyjsku	9-10 arytmetyka 11 ^{1/2} -12 ^{1/2} język ojczysty 12 ^{1/2} -1 ^{1/2} czyt. po rosyj.
Czwartek			
8-8 ^{3/4} liczenie	8-9 sprawdzanie zadań	8-9 sprawdzanie zadań	8-9 sprawdzanie zadań
9-9 ^{1/2} rysunki	9-10 rysunki	9-10 religia	9-10 religia
11-11 ^{1/2} czytanie i pisanie		11 ^{1/2} -12 ^{1/2} arytmetyka	11 ^{1/2} -12 ^{1/2} pisanie w jęz. ojczystym 12 ^{1/2} -1 ^{1/2} rosyjski
Piątek			
8-8 ^{3/4} czytanie i pisanie	8-9 czytanie w języku ojczystym	8-9 sprawdzanie zadań	8-9 sprawdzanie zadań
9-9 ^{1/2} religia	9-9 ^{1/2} religia	9-10 kaligrafia	9-10 czytanie po ros. 11 ^{1/2} -12 ^{1/2} arytmetyka
11-11 ^{1/2} liczenie	11 ^{1/2} -12 ^{1/2} liczenie	11 ^{1/2} -12 ^{1/2} czytanie po rosyjsku	12 ^{1/2} -1 ^{1/2} kaligrafia
Sobota			
8-8 ^{3/4} liczenie	8-9 czytanie w języku ojczystym	8-9 pisanie po rosyjsku	8-9 pisanie po rosyjsku
9-9 ^{1/2} rysunki	9-10 arytmetyka 11 ^{1/2} -12 ^{1/2} czytanie po rosyjsku	9-10 kaligrafia 11 ^{1/2} -12 ^{1/2} czytanie po rosyjsku	9-10 rysunki 11 ^{1/2} -12 ^{1/2} czytanie w jęz. ojczystym 12 ^{1/2} -1 ^{1/2} religia

W niektórych szkołach były prace ręczne najmniej pięć razy w tygodniu, śpiew dwa-trzy razy w tygodniu.

Szkoły dwuklasowe, czyli o dwóch nauczycielach, miały poszerzony program.

Tabela 2. Plan zajęć w szkołach dwuklasowych w 1869 r.

Przedmiot	I klasa			II klasa	
	1 rok	2 rok	3 rok	4 rok	5 rok
Religia	6	6	4	4	3
Język rosyjski z kaligrafią	7	7	10	8	6
Arytmetyka	5	5	6	6	6
Historia	-	-	-	2	3
Geografia i przyrodznawstwo	-	-	-	2	4
Kreślenie (rysowanie)	-	-	4	4	4

Źródło: W Jemielity, *Szkolnictwo w Guberni Łomżyńskiej*, Warszawa 1994, s. 92.

Przed powstaniem styczniowym uczono po polsku, chociaż w 1840 r. zalecano jako przedmiot język rosyjski. Dawne przepisy obowiązywały do roku szkolnego 1871/72. W następnym roku, kiedy dyrektor Zacharow odbywał omawianą wizytację, wprowadzono formalnie naukę czytania i pisania po rosyjsku. W dwa lata potem w Warszawskim Okręgu Naukowym poczęto stosować przepisy obowiązujące zasadniczo tylko na obszarze Cesarstwa, a dopiero od 1885 r. prawnie i w Królestwie. Nie przewidywano w nich nauki języka polskiego, jedynie w przypadku istotnej potrzeby.

Władze rosyjskie widziały w oświacie narzędzie rusyfikacji. Już w 1869 r. naczelnik dyrekcji łomżyńskiej, Zacharow po zwizytowaniu trzydziestu szkół dał wskazania ogólne. Cały wysiłek nauczyciela winien być ukierunkowany na język rosyjski, nauka języka polskiego też ma pomóc w opanowaniu pierwszego języka. Jeśli okaże się to mało skuteczne to albo z winy nauczyciela, który sam nie zna języka rosyjskiego i dlatego musi odejść, albo też wskutek oporu rodziców. W roku następnym wielu nauczycieli otrzymało nagrody „za postępy w języku rosyjskim”. Zacharow ustalił wówczas pięć grup przy uczeniu języka rosyjskiego. W dwóch młodszych grupach dzieci mają pisać litery i słowa, w trzeciej - spisywać z książki, w czwartej i piątej - stosować dyktando. Na arytmetyce należy stosować też grupy, ale inne, zależnie od znajomości języka rosyjskiego.

Powyższe wprowadzenie pomoże Czytelnikowi lepiej zrozumieć sprawozdanie z 1872 r. Oto treść sprawozdania.

1. Szkoła rosyjska w Pułtusk. Zastał 10 uczniów, w tym 8 katolików. Czytają po rosyjsku dobrze bez większych błędów i z właściwym akcentem. W innych przedmiotach też są wyniki, ale szkoła daleka od wzorcowej.

2. Szkoła starowierów w Karcowie. Liczy 10 uczniów, troje z nich pisze. Nauczycielem jest prosty wieśniak bez przygotowania pedagogicznego, a pozo-

staje jedynie dlatego, że starowier. Nie ma on pojęcia o gramatyce. Starowierzy nie przyjmują nauczyciela wyznania prawosławnego, a sami nie mają odpowiedniego człowieka.

3. Kantorat w Pułtusku. Liczy 20 uczniów, zasługuje na pochwałę, wśród kantoratów ma najlepsze wyniki z rosyjskiego. Nigdy jednak nie stanie się szkołą wzorcową, ponieważ nauczyciel posiada za słabe przygotowanie.

4-5. Kantoraty w Chmielewie i Bobach. W pierwszej szkole spośród 30 uczniów tylko 3 czyta po rosyjsku, a nikt nie potrafi pisać. W drugiej szkole na 16 dzieci tylko 5 czyta z trudem i przepisuje bez zrozumienia tekst. Wyniki w arytmetyce i pozostałych przedmiotach słabe. Znajomość języka rosyjskiego jest najniższa spośród wszystkich wizytowanych szkół. Obaj nauczyciele z trudem odpowiadają na postawione im pytania po rosyjsku i nie wykazują chęci uczenia się tego języka. Z powodu niskiego uposażenia nauczyciele często się zmieniają.

6-9. Kantoraty w Nowej Wsi, Mogowie, Dębniakach i Konarach. Odpowiednio 40, 15, 29 i 32 uczniów. Dzieci czytają, piszą i objaśniają, ale tylko z elementarza. Kantoraty te osiągnęły znaczne postępy w języku rosyjskim. Chociaż dzieci z trudem objaśniają po rosyjsku, to poprawnie.

10-12. Kantoraty w Wincencie, Wólce-Lubelskiej i Młynarzach. Odpowiednio 21, 15 i 29 uczniów. Wyniki też są dobre, dzieci uczą się czytać i pisać, ale tylko z elementarza.

13. Szkoła ewangelicka w Łapach. Liczy 61 uczniów. Gorliwość nauczyciela może być przykładem dla innych pedagogów. Dzieci osiągnęły duże postępy w języku rosyjskim oraz w innych przedmiotach uczonych też po rosyjsku. Słabiej wypadło jedynie liczenie w pamięci. Szkoła w Łapach stoi wyżej od innych elementarnych. Nauczyciel w pełni zasłużył na 700 rubli rocznie, które są mu wypłacane przez społeczność ewangelicką. Małe pensje w innych szkołach nie zachęcają ludzi zdolnych do tej pracy.

14. Szkoła katolicka w Miastkowie. Nauczyciel przeszedł do innej szkoły o wyższym uposażeniu. Nowy nauczyciel przygotowuje się we wzorcowej szkole w Łomży. Dyrektor zastał mało dzieci, którymi kierował starszy uczeń.

15. Szkoła katolicka w Puchałach. Liczy 65 uczniów. Starsi dobrze czytają i szybko tłumaczą, dyktando napisali bez większych błędów. Z arytmetyki też dobrze odpowiadali po rosyjsku. Postępy w szkole ujawniły się za obecnego nauczyciela. Chociaż i on niezadobrze zna język rosyjski, to nadrabia pracowitością. Poprzedniego nauczyciela zwolniono z pracy z racji jego lenistwa.

16. Szkoła katolicka w Rutkach. Liczy 46 uczniów. Szkoła nienajgorsza, ale nauczyciel słaby; nie rozumie w pełni jak prowadzić nauczanie. Powinien uważnie śledzić prowadzenie lekcji podczas najbliższego zjazdu.

17. Szkoła katolicka w Targoniach Witach. Liczy 24 uczniów. Osiągnięcia są znaczne. Dzieci odpowiadały po rosyjsku na wszystkich przedmiotach, dobrze opanowały cały program nauczania. Jedno tylko zaskoczyło dyrektora: dziewczynki nie chciały uczyć się pisania po rosyjsku, a nawet i czytać mówiąc,

że one przecież nie pójdą do wojska.

18 i 19. Szkoły katolickie w Grabowie i Szczuczynie. Pierwsza liczy 21, druga 32 uczniów. W Grabowie nauczyciel nie wprowadził nowej metody uczenia. Dyrektor wezwał go do Szczuczyna i stwierdził, że nauczyciel już poznał nowe przepisy o nauczaniu i wzrosły postępy uczniów. W obu szkołach wyniki we wszystkich przedmiotach okazały się wystarczające, wyróżniających się uczniów nie było.

20-22. Szkoły katolickie w Beldzie, Wąsosz i Przechodach. Odpowiednio dziewiętnastu, czterdziestu czterech i siedemnastu uczniów. Nauczyciel pierwszej szkoły jest nieprzygotowany do nauczania, należy go zmienić. Postępy starszych uczniów bardzo słabe, źle czytają, w dyktandzie popełniają dużo błędów. Nauczyciel w drugiej szkole jest stary, niech doczeka emerytury i zostanie zastąpiony innym. Dzieci są słabo rozwinięte. Nauczyciel w trzeciej szkole ciągle chory, bardzo słabo zna język rosyjski, z dużym trudem objaśnia w tym języku, zostanie więc usunięty z posady.

23. Szkoła katolicka w Słuczu. Liczy 28 uczniów. Dzieci czwartego oddziału dobrze czytają i piszą dyktando, ale wysławiają się słabo, nauczyciel nie wyrabia w nich myślenia. Postępy uczniów trzech pierwszych oddziałów są słabe, nauczyciel poświęca im mało czasu skupiając się na czwartym oddziale. Dyrektor zagroził mu usunięciem z posady, jeśli nie poprawi wyników nauczania.

24. Szkoła katolicka w Radziłowie. Liczy 51 uczniów, jest dobra. Dzieci IV oddziału pięknie czytają i objaśniają tekst, dobrze piszą dyktando, znają cztery działania arytmetyki. Oddział pierwszy okazał się słaby, nauczyciel nie w pełni stosuje nową metodę, dyrektor wezwał go do Szczuczyna. Chciał przenieść nauczyciela do Słucza, gdzie jest wyższe uposażenie szkoły. Nauczyciel prosił o pozostawienie w Radziłowie, bo przywiązał się do uczniów. Wówczas dyrektor zmienił uposażenie obu szkół. Było to możliwe, gdyż znajdowały się w tej samej gminie.

25. Szkoła katolicka w Białaszewie. Liczy 45 uczniów. Dyrektor wezwał nauczyciela do Szczuczyna, gdyż nie stosował się do przekazanych mu zaleceń. Niektórzy uczniowie drugiego oddziału mogliby przejść do trzeciego, a nawet czwartego oddziału. Pierwszy oddział rozdzielono na dziesięć małych grup. Uczniowie drugiego oddziału pięknie czytają po rosyjsku i niezłe piszą dyktando. Sam nauczyciel poprawnie i szybko mówi po rosyjsku, ale ma niedobry akcent.

26. Szkoła katolicka w Tajnie. Liczy 30 uczniów. Nauczyciel niedawno tu przybył i nie zdążył przygotować uczniów czwartego oddziału. Dzieci dobrze znają arytmetykę. Religii jeszcze nie zaczynały.

27. Szkoła katolicka w Rajgrodzie. Liczy 40 uczniów. Nauczyciel dobrze mówi po rosyjsku. Niedawno przejął szkołę od poprzednika, który nie dbał o nauczanie. Obecny nauczyciel pracuje gorliwie, a dyrektor ma nadzieję, że szkoła stanie się jedną z lepszych w dyrekcji.

28. Szkoła katolicka w Grajewie. Liczy 72 uczniów. Nauczyciel przybył tu niedawno, awansował na wyższe uposażenie. Słabo wypadła arytmetyka. Pierwszy oddział uczy się abecadła na pamięć, dlatego dzieci nie piszą. Uczeń czwartego oddziału dobrze czytał i objaśniał tekst po rosyjsku.

29. Szkoła katolicka 2-klasowa w Szczuczynie. Pierwsza klasa liczy 45, druga 12 uczniów. Nauczyciel pierwszej klasy ukończył seminarium nauczycielskie w Warszawie, jest ewangelikiem i kantorem tego wyznania. Uczy dobrze i zwłaszcza w języku rosyjskim odnosi sukcesy. Uczniowie czytają po rosyjsku dobrze i próbują objaśniać tekst. Nauczyciel drugiej klasy dobrze zna nie tylko język rosyjski, ale może uczyć także historii i geografii Rosji oraz ułamków. Jego uczniowie bardzo dobrze czytają po rosyjsku, swoimi słowami opowiadają, znają arytmetykę. Jest to jeden z najlepszych nauczycieli.

Szkoły numerów 18-29 są w powiecie szczuczynskim. Bardzo troszczy się o nie naczelnik powiatu Anastasiewicz. Tylko w tym powiecie budynki szkolne są zadbane, dobrze zaopatrzone w drewno na opał, a nauczyciele otrzymują regularnie wynagrodzenie.

30. Szkoła katolicka w Stawiskach. Liczy 43 uczniów. Nauczyciel dobrze mówi po rosyjsku i osiąga duże postępy we wszystkich przedmiotach właściwych dla szkoły elementarnej.

31. Szkoła katolicka w Ostrołęce. Liczy 54 uczniów. Wytrawny pedagog doprowadził w ostatnim czasie tę szkołę do świetności. Uczniowie pięknie czytają, objaśniają tekst, znają historię Rosji według Zołotowa, doskonale liczą. Dzieci dobrze odpowiadały na rozliczne pytania dyrektora.

32 i 33. Szkoły katolickie w Sieluniu i Różanie. Pierwsza liczy 21, druga 40 uczniów. Druga szkoła jest lepsza głównie w języku rosyjskim. Nieliczni dobrze akcentują, pozostali czytają i swobodnie objaśniają. Wyraźnie zauważa się, iż sprawy rosyjskie to dla dzieci nie nowość.

34. Szkoła katolicka w Magnuszewie. Nauczyciel okazał się mało gorliwym i leniwym w spełnianiu obowiązków. Język rosyjski wypadł źle. Dyrektor udzielił mu surowej nagany i zagroził usunięciem ze stanowiska, jeśli nie poprawi wyników.

35 i 36. Szkoły katolickie w Gnojnie i Maryninie. Pierwsza liczy 36, druga 32 uczniów. Nauczyciele nie podzielili dzieci na oddziały, niektórzy uczniowie powinni przejść do starszych grup. Nauczyciel z Gnojna zna program szkoły, ukończył kurs w progimnazjum pułuskim. Jest wszakże niezdolny, nie wie, co ma robić. Obaj nauczyciele powinni dużo skorzystać na przyszłym zjeździe, by mogli poprawić wyniki nauczania.

37-39. Szkoły katolickie w Przemiarowie, Kacicach i Zatorach. Liczą odpowiednio czterdziestu pięciu, dwudziestu dwóch i pięćdziesięciu pięciu uczniów. Te trzy szkoły są dosyć dobre. Wielu uczniów dobrze czyta po rosyjsku i bez większych błędów w akcentowaniu. Poprawnie piszą dyktando i znają działania arytmetyczne. Inni uczniowie żywo czytają z elementa-

rza, ale ze złymi akcentami. W Przemiarowie czwarty oddział przerobił sto stron z religii. Nauczyciel w Kacicach nie opanował metody głośnej (zwukowej), mało skorzystał na odbywających się zjazdach. Nauczyciel z Zator jest gorliwy, wprowadza polecenia dawane na zjazdach, dzieci w jego szkole chętnie się uczą.

40-42. Szkoły katolickie w Obrytem, Nasielsku i Winnicy. Liczą odpowiednio czterdziestu sześciu, osiemdziesięciu i sześćdziesięciu pięciu uczniów. Nauczyciele tych szkół również nie znają metody głośnej, ale gorliwie zajmują się dziećmi. W Obrytem nowy nauczyciel robi dobre wrażenie, dba o nauczanie i o czystość w szkole. Jeszcze nie utworzył czwartego oddziału, jego poprzednik bowiem zaniedbał się w pracy.

43. Szkoła katolicka w Wyszkowie. Liczy 42 uczniów. Nauczyciel jest gorliwy i znacznie poprawił stan szkoły, w porównaniu do tego co zastał.

44. Szkoła katolicka w Przewodowie. Liczy 47 uczniów. Nauczyciel jest nieprzygotowany, jeden z gorszych w dyrekcji łomżyńskiej. Stan nauki pozostaje więc niski.

45-47. Szkoły katolickie w Grabowcu, Piskorni i Strzegocinie. Wszystkie o pierwszym oddziale. Liczą odpowiednio dwudziestu, czterdziestu i czterdziestu siedmiu uczniów. Szkoły w Grabowcu i Piskorni otwarto w styczniu tego roku, szkołę w Strzegocinie w listopadzie ubiegłego roku. Nauczyciele już mają rezultaty i robią dobre wrażenie na przyszłość. Wyniki w nauczaniu języka rosyjskiego będą zapewne wysokie.

48-50. Szkoły katolickie w Krągu, Pniewie i Serocku. Liczą odpowiednio trzydziestu jeden, sześćdziesięciu trzech i czterdziestu czterech uczniów. W pierwszej szkole dzieci uczą się na pamięć bez zrozumienia. Dyrektor wyjaśnił nauczycielowi zasady pracy w szkole. Nauczyciel z Pniewa uczy po staremu, trzeba zwrócić na niego uwagę podczas zjazdu. W Serocku dzieci czwartego oddziału dobrze czytają po rosyjsku i rozumieją, dyktando piszą jeszcze słabo. Z arytmetyki znają dobrze cztery działania.

51. Szkoła katolicka w Zegrzu. Liczy 18 uczniów. Niedawno otwarta, ale dobra. Uczniowie jako tako czytają, objaśniają tekst i liczą, stosownie do niedługo czasu istnienia szkoły.

52. Szkoła katolicka w Nunie. Liczy 35 uczniów. Ich postępy są dobre, jest to zasługa nauczyciela. Z dużym taktem wprowadził w pierwszym oddziale metodę głośną.

53. Szkoła katolicka w Popowie Borowym. Liczy 47 uczniów. Nauczyciel pracowity, ale nieprzygotowany. Dzieci źle czytają, nie rozumieją tekstu, z trudem wykonują trzy działania arytmetyczne. Należy zmienić nauczyciela, jeśli nie poprawi wyników.

54. Szkoła katolicka w Pułtusk. Liczy 45 uczniów. Poprawiono wyniki i jest teraz jedną z lepszych. Zawdzięcza to nauczycielowi Pasenko z miejscowego progimnazjum. Ogromna większość uczniów pisze dyktando z małymi błędami,

czyta dobrze i ze zrozumieniem po rosyjsku, zna cztery działania arytmetyki i wyraża je po rosyjsku.

55. Szkoła katolicka w Bogutach. Liczy 27 uczniów. Rezultaty dobre. Nauczyciel prowadzi szkołę po swojemu, zajmuje się poszczególnym uczniem, a nie całą grupą. Można jednak mieć nadzieję, że przyjmie uwagi dyrektora i będzie użyteczny dla swoich uczniów.

56. Szkoła katolicka w Czyżewie. Liczy 64 uczniów. Przy nauce abecadła nauczyciel nie stosuje metody głośnej, nie zna nauki zespołowej. Dyrektor poczynił mu uwagi i oczekuje zastosowania się do nich.

57. Szkoła katolicka w Kobylinie. Liczy 48 uczniów. Szkoła słaba. Uczniowie starszego oddziału czytają i piszą, ale z trudem objaśniają. Nauczyciel nie w pełni stosuje metodę głośną. Dyrektor przyjrzy mu się uważnie podczas zjazdu.

58. Szkoła katolicka w Tykocinie. Liczy 43 uczniów. Nauczyciel ukończył wprawdzie seminarium nauczycielskie, ale nie jest pedagogiem. Nie potrafi zająć się równocześnie czterema oddziałami. Od zjazdu w maju poczynił postępy, ale musi jeszcze dużo się uczyć. Mimo tego lepsi uczniowie dość dobrze czytają, objaśniają, piszą dyktando i rachują po rosyjsku.

59 i 60. Szkoły katolickie w Waniewie i Jabłoni. Liczą 29 i 48 uczniów. Obie szkoły chociaż niezłe, to nauczyciele sami powinni się jeszcze uczyć. Nauczyciel z Jabłoni słabo opanował metodę głośną, nie potrafił zajmować się równocześnie wszystkimi czterema oddziałami i nie w metodyczny sposób w każdym z nich.

61. Szkoła katolicka w Poświętnem. Liczy 66 uczniów. Starszy oddział niezły, inne słabe. Nauczyciel pracuje niesumienne, dyrektor udzielił mu surowej nagany i zagroził usunięciem ze stanowiska, jeśli napomnienie pozostanie nieskuteczne.

62 i 63. Szkoły katolickie w Płonce i Lubowiczu. Liczą 63 i 11 uczniów. Dzieci czytają, piszą i objaśniają, ale z dużym trudem. W Lubowiczu głównym błędem jest to, że dzieci uczą się na pamięć, a nie rozumieją, również działania arytmetyczne wykonują mechanicznie.

64. Szkoła katolicka w Piętkach. Liczy 27 uczniów. Nauczyciel niesumienne spełniał obowiązki, nie zwracał uwagi na wskazania dyrektora, ten go zwolnił ze stanowiska.

65. Szkoła katolicka dwuklasowa w Mazowiecku. Liczy 183 uczniów. W pierwszej klasie: w pierwszym oddziale sześćdziesięciu, drugim - czterdziestu dwóch, trzecim - pięćdziesięciu dwóch, czwartym - dwudziestu czterech; w drugiej klasie pięciu uczniów. Szkoła w pełni odpowiada swemu zadaniu. Uczniowie dobrze czytają, piszą i rachują po rosyjsku. Nauczyciel zna świetnie język rosyjski i posługuje się w pracy najlepszymi metodami. W drugiej klasie dzieci mają dobre wyniki z geografii, historii i drugiej części arytmetyki.

66. Szkoła katolicka w Ciechanowcu. Liczy 42 uczniów. Lepszy uczniowie czytają i piszą poprawnie po rosyjsku. Nauczyciel nie opanował jeszcze metody

głośnej, wspólne czytanie wypadło źle, podobnie arytmetyka. Dzieci nazbyt uczą się na pamięć bez zrozumienia. Dyrektor wykazał nauczycielowi te braki.

67. Szkoła żydowska w Stawiskach. Liczy 42 uczniów. Szkoła mogłaby stać się lepsza, gdyby nauczyciel więcej pracował i rozwijał umysły dzieci. Zwrócono mu na to uwagę.

68. Szkoła żydowska w Szczuczynie. Liczy 40 uczniów: w pierwszym oddziale 3, drugim - 15, trzecim - 14, czwartym - 8. Jest wprost wzorowa. Nauczyciel śledzi nowe metody, posiada talent autorski i pięknie mówi. Większość uczniów czyta po rosyjsku i objaśnia tekst swoimi słowami. Wyniki z arytmetyki przeszły oczekiwania dyrektora.

69. Szkoła żydowska w Grajewie. Liczy 31 uczniów. Podobna do tej w Szczuczynie. Nauczyciele obu szkół w pełni realizują polecenia dyrektora.

70. Szkoła żydowska w Rajgrodzie. Liczy 24 uczniów. Dzieci swobodnie czytają, nieco słabiej objaśniają. Z arytmetyki dobrze wykonują cztery działania.

71. Szkoła żydowska w Pułtusk. Liczy 22 uczniów. Nie ma pierwszego oddziału, bowiem w styczniu dzieci przeszły do drugiego oddziału. Cały program szkoły elementarnej jest w pełni realizowany. Nauczyciel dobrze zna język rosyjski. Do szkoły chodzą tu wyłącznie chłopcy, chociaż w innych szkołach żydowskich przeważają dziewczęta.

72. Szkoła żydowska w Serocku. Liczy 29 uczniów. Szkoła bardzo dobra. Dzieci czytają poprawnie i szybko, dobrze opowiadają treść swoimi słowami.

73. Szkoła żydowska w Tykocinie. Jest tu zupełnie przeciwna sytuacja niż w innych szkołach żydowskich dyrekcji łomżyńskiej. Nauczyciel jest dobry, ale melamedzi bojkotują jego szkołę, nie posyłają swoich uczniów. Chodzi tylko jeden chłopiec i to na jedną godzinę. Należałoby zastosować tutaj przepisy o melamedach obowiązujące w Cesarstwie. Dyrektor zwrócił się w tej sprawie do generała gubernatora w Warszawie, który obiecał wydać odpowiednie rozporządzenie.

74. Szkoła żeńska w Ostrołęce. Liczy 25 dziewcząt. Nauczycielka osiągnęła dobre wyniki w rosyjskim. Dziewczęta swobodnie czytają i objaśniają, z arytmetyki poznają cztery działania.

75. Szkoła żeńska w Pułtusk. Dyrektor stwierdził znaczną poprawę w języku rosyjskim oraz w innych przedmiotach.

76. Szkoła żeńska dwuklasowa, prywatna w Pułtusk. W pierwszej klasie jest 15, w drugiej 11 dziewcząt. Uczą się języków rosyjskiego, francuskiego i niemieckiego (nie wymieniono polskiego). Bez większych trudności przechodzą z jednego języka na drugi, dobrze piszą dyktando z rosyjskiego. Posiadają rozeznanie w geografii i są dobre w arytmetyce. Wyniki są w pełni zadawalające.

77. Szkoła żeńska prywatna w Mazowiecku. Liczy 15 dziewcząt. Obie nauczycielki niedawno ukończyły kursy w instytucie aleksandryjskim. Dzieci chętnie uczą się języka rosyjskiego, geografii i arytmetyki po rosyjsku, także języków niemieckiego i francuskiego. Pięć dziewcząt pięknie czyta i pisze po

rosyjsku. Postępy w arytmetyce i wszystkich przedmiotach przeszły oczekiwania dyrektora².

Dyrektor wymieniał znaczną liczbę dzieci w poszczególnych szkołach. Trzeba jednak mieć na uwadze, że wizytacja przebiegała w pierwszych trzech miesiącach roku, kiedy dzieci najliczniej chodziły do szkoły. Do późnej jesieni i od wczesnej wiosny pomagały rodzicom w pracy polowej lub pasły bydło.

Dyrektor zwracał uwagę głównie na język rosyjski i to już u najmłodszych uczniów. Pod kątem znajomości tego języka oceniał stan szkoły i pracę nauczycieli. Niektórych nauczycieli zwalniał, innych surowo napominał. Na organizowanych zjazdach dla nauczycieli wydawał stosowne polecenia i uczył nowych metod.

Tylko dwa razy wspomniał dyrektor o religii. W Tajnie (nr 26) „jeszcze jej nie zaczęto”, co ma raczej oznaczać, że nadal jest po polsku. W Przemiarowie (nr 37-39) „w czwartym oddziale przerobiono 100 stron”, co może sugerować używanie języka rosyjskiego. Autor zna sprawozdanie z 1872 r. dyrektora guberni suwalskiej z wizytacji 55 szkół jego dyrekcji. Tam w większości szkół religia była po rosyjsku, mimo wyraźnego sprzeciwu wielu rodziców.

W sprawozdaniu wspomniano o różnym uposażeniu szkół. Po powstaniu styczniowym, zresztą i wcześniej, każda gmina całkowicie dbała o stronę materialną swojej szkoły.

W 1872 r. dyrektorzy poszczególnych guberni składali do Warszawy na piśmie sprawozdania z wizytacji szkół. Autor spotkał takie sprawozdanie z dyrekcji łomżyńskiej, suwalskiej, kieleckiej i siedleckiej, a zapewne były i z pozostałych guberni. Byłoby dobrze porównać punkt widzenia dyrektorów na stan szkolnictwa w Królestwie Polskim, zwłaszcza kiedy wprowadzono język rosyjski przy granicy z Cesarstwem i w bardziej oddalonych guberniach³.

---

¹ W. Jemielity, *Szkolnictwo w Guberni Łomżyńskiej*, Warszawa 1994, s. 14, 15, 92-95, 110, 112. Tenże, *Szkolnictwo w Guberni Suwalskiej*, Suwałki 1997, s. 204.

² Circular po upravljeniju Varsavskim Ucebnyim Okrugom 1872, nr 8, s. 429-440. Tłumaczenia z rosyjskiego dokonał W. Jemielity.

³ Tamże 1872, nr 2, s. 70-81 gubernia kielecka; nr 3, s. 120-136 gubernia siedlecka; nr 6, s. 321-347 gubernia suwalska.